



DOMINIKANIE
O POLSCE I POLAKACH
OD XIII DO XX WIEKU

STUDIA I ŹRÓDŁA
DOMINIKAŃSKIEGO INSTYTUTU HISTORYCZNEGO W KRAKOWIE

redaktor serii
Tomasz Gałuszka OP

tom 21

DOMINIKANIE
O POLSCE I POLAKACH
OD XIII DO XX WIEKU

redakcja
Tomasz Gałuszka OP, Katarzyna Matyja

Copyright © 2020 Dominikański Instytut Historyczny w Krakowie

For this edition

Copyright © 2020 Wydawnictwo W Drodze

Recenzenci:

dr hab. Paweł Kras

dr hab. Lucyna Rotter, prof. UPJPII

Projekt okładki:

Krzysztof Lorczyk OP

Skład i łamanie:

Lucyna Sterczewska

Korekta:

Sylwia Sperling

Opracowanie indeksów:

Katarzyna Matyja

Na okładce:

Okładka zaprojektowana w oparciu o pocztówkę: Orzeł jagielloński z czasu panowania króla Zygmunta Augusta (1518–1572), wydana w Warszawie w 1917 roku.

Wydanie I, Poznań 2020

ISBN 978-83-7906-483-0

Druk i oprawa:

TOTEM.COM.PL sp. z o.o. spółka komandytowa

88-100 Inowrocław, ul. Jacewska 89

Wydawnictwo Polskiej Prowincji Dominikanów

W drodze Spółka z o.o.

61-716 Poznań, ul. Kościuszki 99

Księgarnia internetowa: www.wdrodze.pl

Spis treści

Wykaz skrótów	9
Wstęp	13
<i>In finibus Poloniae. Patroni i bohaterowie Polski w czternastowiecznym Żywocie św. Jacka autorstwa lektora Stanisława OP</i>	
Tomasz Gałuszka OP	19
Kult św. Jacka jako patrona Polski	
Elżbieta Wiater	43
Dominikańscy kaznodzieje o Polsce i Polakach. Wątki dotyczące historii Polski w późnośredniowiecznych kazaniach <i>de sanctis</i> pochodzących z bibliotek polskich dominikanów	
Anna Zajchowska-Bołtromiuk	57
Dominikanie kontraty pruskiej wobec Polski (XIII–XIX w.)	
Rafał Kubicki.	103
Dominikanie – sojusznicy Korony Polskiej. Zakon Kaznodziejski w polityce kościelnej Władysława II Jagiełły na ziemiach południowo-wschodnich państwa polsko-litewskiego	
Tadeusz M. Trajdos	123
<i>Poloni... sunt Deo odibiles heretici et impudici canes.</i> Refleksje nad poglądami Jana Falkenberga OP († ok. 1435) o Polakach i Polsce	
Krzysztof Ożóg	141
Co wiedział Jan Biskupiec OP (†1452) o Polsce jego czasów?	
Jakub Turek	157
Średniowieczna heraldyka polska w ceramice budowlanej z klasztorów dominikanów w Krakowie i Oświęcimiu	
Dariusz Niemiec.	171

„Wątki polskie” w życiu codziennym dominikanów z klasztoru w Brzegu w 1. połowie XVI wieku Krzysztof Kaczmarek	203
<i>Z ziemi niemieckiej do Polski...</i> Geneza przybycia i pobyt Jana Tetzla OP († 1519) w Polskiej Prowincji Dominikanów w latach 1501–1510 Tomasz Kalisz OP	215
Polska i Polacy w opinii dominikanina – gdańszczanina Martina Grünewega OP († po 1615) Michał Skoczyński.	225
<i>Mater sapiens.</i> Znaczenie Uniwersytetu Krakowskiego w dziejach Polski w świetle laudacji Michała Siejkowskiego OP z 1748 roku Maciej Zdanek.	239
Zamach na króla Stanisława Augusta Poniatowskiego a dominikanie warszawscy Wiktor Szymborski	257
Edukacja młodzieży polskiej w szkołach prowadzonych przez dominikanów prowincji litewskiej na ziemiach białoruskich na przełomie XVIII i XIX wieku Raisa Zianiuk	269
Dominikanin na Syberii. Faustyn Ciecierski OP († 1832) o polskich zesłańcach na Syberię i ich życiu za czasów panowania cara Pawła I Piotr Ewertowski	305
Ignacy Klimowicz OP († 1902) i jego syberyjski diariusz z XIX wieku Eugeniusz Niebelski.	321
<i>Za wolność i prawa, za ojczyznę i religię.</i> Dominikanie z guberni zachodnich Cesarstwa Rosyjskiego wobec powstania listopadowego Marek Miławicki OP	331
Troska o jedność narodu polskiego w świetle <i>Mowy religijnej</i> Piotra Korotkiewicza OP (†1873) Adrian Cieślik	377

Zmartwychwstania Polski, którego tak pragnął, doczekał się.

Bonawentura Siemek OP († 1918) – młoda ofiara epidemii
hiszpańskiej grypy

Piotr Jakub Laskowski OP. 389

*Nie jesteśmy ślepi, głusi na sprawy narodowe. Rzeczywistość okupacyjna
w kronikach konwentu krakowskiego w latach 1939–1945*

Katarzyna Matyja 403

*Polscy dominikanie wobec rzeczywistości
społeczno-politycznej w kraju w latach 1945–1956*

Marcin Sanak 429

Indeks osobowy 497

Indeks osobowy – cyrylica 519

Wykaz skrótów

- ABMK** – „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”
- ACI** – *Acta capitulorum nec non iudiciorum ecclesiasticorum selecta*, I, ed. B. Ulanowski, Kraków 1894
- ACPP** – *Acta Capitulorum Provinciae Poloniae*, t. I–IV, ed. R.F. Madura (mps w ADK)
- ACr** – „Analecta Cracoviensia”
- ADK** – Archiwum Polskiej Prowincji Dominikanów w Krakowie
- ADWł** – Archiwum Diecezjalne we Włocławku
- AGAD BOZ** – Archiwum Główne Akt Dawnych, Biblioteka Ordynacji Zamoyskich
- AGZ** – *Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z Archiwum tzw. Bernardyńskiego we Lwowie*, wyd. o. Pietruski, x. Liske, t. I–XXV, Lwów 1808–1935
- AH** – „Archaeologia Historica”
- AILK** – Archiwum Instytutu Literackiego Kultura w Maisons-Laffitte
- AIPN** – Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie
- APGd** – Archiwum Państwowe w Gdańsku
- APP** – Archiwum Państwowe w Poznaniu
- BBJ** – „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej”
- BHS** – „Biuletyn Historii Sztuki”
- BJ** – Biblioteka Jagiellońska
- BK PAN** – Biblioteka Kórnicka PAN w Kórniku
- BKDK** – Biblioteka Kolegium Filozoficzno-Teologicznego OO. Dominikanów w Krakowie
- BN** – Biblioteka Narodowa w Warszawie

- BN BOZ** – Biblioteka Narodowa Ordynacji Zamoyskich
- BUWr** – Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu
- CDB** – *Codex Diplomaticus Brandenburgensis*, III/2, Berlin 1860
- CDP** – *Codex diplomaticus Poloniae*, II/2, ed. L. Ryszczewski, A. Muczkowski, Varsaviae 1848
- CDPL** – *Codex diplomaticus Regni Poloniae et Magni Ducatus Lithuaniae*, IV, Vilnae 1764
- CEpist** – *Codex epistolaris saeculi decimi quinti*, III, wyd. A. Lewicki, Kraków 1894
- CVit** – *Codex epistolaris Vitoldi Magni Ducis Lithuaniae 1376–1430*, ed. A. Prochaska, Cracoviae 1882
- Estreicher** – *Bibliografia polska*, t. I–XXXV, Kraków 1870–2007
- FHA** – „Folia Historiae Artium”
- HM** – „Hereditas Monasteriorum”
- KH** – „Kwartalnik Historyczny”
- Lites** – *Lites ac res geste inter Polonos Ordinemque Cruciferorum. Akta postępowania przed wysłannikiem papieskim Antonim Zeno z Mediolanu w latach 1422–1434*, wyd. S. Józwiak, A. Szweda, S. Szybkowski, Toruń 2015
- LVIA** – Lietuvos Valstybes Istorijos Archyvas (Litewskie Państwowe Archiwum Historyczne w Wilnie)
- MNK** – Muzeum Narodowe w Krakowie
- MPH** – *Monumenta Poloniae Historica*
- MSZHFSS** – „Materiały i Studia Zakładu Historii Filozofii Starożytnej i Średniowiecznej”
- NP** – „Nasza Przeszłość”
- Percepta et expensa** – *Percepta ex expensa cum quibusdam notatis Conventus Brigensis Ord[inis] Praed[icatorum] ab anno 1518 usque ad annum 1525*
- PH** – „Przegląd Historyczny”
- PK** – „Prawo Kanoniczne”
- PT** – „Przegląd Tomistyczny”
- RBN** – „Rocznik Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie”
- RG** – „Rocznik Gdański”
- RH** – „Roczniki Historyczne”

- RHum** – „Roczniki Humanistyczne”
- RK** – „Rocznik Krakowski”
- RMNK** – „Rocznik Muzeum Narodowego w Kielcach”
- RPTH** – „Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego”
- RSMJ** – „Rocznik Stowarzyszenia Miłośników Jarosławia”
- RTK** – „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne”
- SCh** – „Saeculum Christianum”
- SFP** – *Societatis Fratrum Peregrinantium propter Christum inter gentes*
- SGKP** – *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, red. F. Sulimierski, B. Chlebowski, W. Walewski, t. I–XV, Warszawa 1880–1902
- SPTK** – *Słownik polskich teologów katolickich*, red. H.E. Wyczawski, t. 1–9, Warszawa 1981–2003
- SŻ** – „Studia Źródłoznawcze”
- ŚKHS** – „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka”
- VL** – *Volumina Legum*, I, Petersburg 1859
- VUB** – Vilniaus Universiteto Biblioteka (Biblioteka Uniwersytetu Wileńskiego)
- WSW** – „Wrocławskie Studia Wschodnie”
- ZDM** – *Zbiór dokumentów małopolskich*, t. I–III, wyd. S. Kuraś, t. IV–VIII, wyd. S. Kuraś, I. Sułkowska-Kuraś, Wrocław 1962–1975
- ZH** – „Zapiski Historyczne”
- ZN UJ** – „Zeszyty Naukowe UJ”

Wstęp

OBCHODY SETNEJ ROCZNICY ODZYSKANIA PRZEZ POLSKĘ NIEPODLEGŁOŚCI w 2018 roku oraz zbliżający się jubileusz 800-lecia obecności Zakonu Kaznodziejskiego na ziemiach polskich skłoniły naukowców zajmujących się badaniem przeszłości zakonu dominikańskiego do podjęcia próby odpowiedzenia na ważne w kontekście wspomnianych rocznic pytanie: czy i w jaki sposób na przestrzeni wieków braci kaznodziejów, należących wszak do zakonu międzynarodowego, zajmowały losy Ojczyzny.

Te wyjątkowe dla Polski jubileusze stały się także dogodną okazją, by wspólnie pochylić się nad rolą i miejscem dominikanów w historii Polski. Osieść lat istnienia Zakonu Kaznodziejskiego na ziemiach polskich to bezcenne dziedzictwo historyczne i kulturowe oraz źródło wiedzy, nie tylko o samych dominikanach, lecz również o ludziach i miejscach, wśród których realizowali i realizują swój charyzmat. Nie ulega wątpliwości, iż przedstawiciele Zakonu Kaznodziejskiego od samego początku swej obecności na ziemiach polskich wywierali wpływ na ludność, uczestniczyli w wychowaniu społeczeństw i kształtowaniu środowisk, z którymi pracowali. Ich posługa nie ograniczała się tylko do miast i wsi, bowiem ślady obecności i wpływów dominikańskich odnaleźć można także na królewskich czy książęcych dworach.

Niniejszy zbiór studiów obejmuje szeroki zakres zagadnień związanych z obecnością przedstawicieli Zakonu Kaznodziejskiego na ziemiach Rzeczypospolitej począwszy od XIII aż do XX wieku. Prezentowane badania podzielono zgodnie z epokami historycznymi, których dotyczą. Tom otwierają dwa teksty związane z osobą założyciela polskiej prowincji, św. Jackiem Odrowążem. Pierwszy z nich wydobywa wątki patriotyczne znajdujące się w *Żywocie św. Jacka* autorstwa dominikanina lektora Stanisława. Przedstawia podobieństwa

między żywotem Jackowym a *Żywotem większym św. Stanisława*, a także ukazuje postać św. Jacka jako *alter Stanislaus*, *alter Adalbertus* oraz *alter Boleslaus*. Drugi artykuł traktuje o pierwszym polskim dominikaninie jako patronie Polski. Święty Jacek wspierał wiernie Polskę przez ponad 270 lat, wtedy, kiedy formalnie zniknęła ona z mapy świata oraz gdy z powodu kryzysu zakonu odszedł w cień założyciel jego polskiej prowincji. W obszernym tekście uzupełnionym o aneks zawierający teksty źródłowe analizie poddano zbiory kazań *de sanctis* pochodzących z bibliotek polskich dominikanów. Autorzy legend i kazań przekazywali odbiorcom, obok wiadomości teologicznych, również te o charakterze historycznym, dzięki czemu można ich określić dobrymi nauczycielami rodzimej historii. Rezultaty badań nad postawą dominikanów kontraty pruskiej (należącej formalnie do Polskiej Prowincji) zaprezentowane zostały w następnym artykule. W czasach średniowiecznych dominował tam element etnicznie niemiecki wobec współbraci będących Polakami i mówiących w ojczystym języku. Proces przyspieszonej polonizacji klasztorów pruskich rozpoczęty w drugiej połowie XVI w. oraz sytuacja wyznaniowa, w której funkcjonowali dominikanie w wiekach XVI–XVIII, warunkował ich postawę polityczną.

Tom zawiera również studia dotyczące relacji dominikanów z władzą świecką. Na ziemiach wschodnich państwa Jagiełły dominikanie, dzięki jego przychylniej polityce kościelnej, mogli utworzyć mocną organizację terytorialną z siecią klasztorów. Do osoby Władysława Jagiełły nawiązuje artykuł dotyczący dominikanina Jana Falkenberga oraz jego poglądów na rzeczywistość, czy stosunki świata chrześcijańskiego z niewiernymi. Publikacja zawiera także tekst dotyczący Jana Biskupca – biskupa chełmskiego, spowiednika królewskiego, towarzysza Władysława Jagiełły w objazdach po Królestwie, który wielokrotnie dawał wyraz znakomitej znajomości uwarunkowań społecznych, religijnych i politycznych zachodzących w zarządzanej przez siebie diecezji. Dowód rzetelnej wiedzy na temat Polski jego czasów dominikanin dał w traktacie antykoncyliarystycznym, gdzie widoczna jest znajomość spraw politycznych, relacji Królestwa Polskiego z papieżem i sporów politycznych z sąsiadami – Czechami i Krzyżakami. W tomie nie zabrakło studiów związanych z historią sztuki. Jeden z tekstów dotyczy średniowiecznej heraldyki, w której nie brak elementów polskich, a której świadectwa odnaleziono w klasztorach dominikańskich w Krakowie oraz Oświęcimiu.

Badań nad okresem późnego średniowiecza dotyczą dwa kolejne artykuły. Pierwszy odnosi się do wspólnoty braci dominikanów z klasztoru w Brzegu,

żyjących tam w I poł. XVI w. Z tytułu formalnej przynależności do polskiej prowincji klasztor w Brzegu zamieszkiwała grupa zakonników legitymujących się polskim pochodzeniem i znających język polski. W całej grupie zamieszkującej klasztor św. Krzyża owi „bracia-Polacy” stanowili zapewne mniejszość, jednak ich obecność była dla klasztoru cenna – bracia pracowali jako kwestarze wśród polskiej ludności, która zamieszkiwała okręg klasztoru w Brzegu oraz służyli pomocą przy obsłudze licznych gości z Polski. Drugi tekst przybliżył czytelnikom osobę Jana Tetzla, niemieckiego dominikanina, który w latach 1501–1510 przebywał w prowincji polskiej. Autor ukazuje dotychczas pomijane źródła, które uzupełniają luki w biografii owego zakonnika. Pełnione przez Tetzla funkcje niejako przełamują jego obraz, który owiany jest czarną legendą i nie pasuje do stereotypowego obrazu dominikanina. Innym dominikaninem prezentowanym w tomie jest gdańszczanin Martin Grüneweg. Przedstawione w jego wspomnieniach relacje dają ciekawe spojrzenie na realia życia w Rzeczypospolitej końca XVI wieku. Na uwagę zasługuje analiza laudacji dominikanina Michała Siejkowskiego z 1748 roku. Zakonnik skoncentrował się w niej na bogatym ornamentacyjnie przekazaniu ważnych dla Uniwersytetu Krakowskiego treści ideowych. Dobór cytowanych autorów reprezentujących różne zakony, ale jednako głoszące wyjątkowość i przewagę Akademii, obiektywizował ten przekaz i nadawał mu cechę powszechności i niepodważalności.

Ciekawym tekstem jest z pewnością studium poświęcone zamachowi na króla Stanisława Augusta Poniatowskiego i powiązanemu z tym wydarzeniem warszawskiemu klasztorowi dominikańskiemu. W pracy został poruszony „wątek dominikański” wspomnianego zamachu, omówiono sposób, w jaki sami bracia kaznodzieje go opisywali, a także sylwetki zakonników, którzy mogli dysponować wiedzą dotyczącą planowanego porwania. W tomie nie zabrakło również badań poświęconych edukacji prowadzonej przez dominikanów w prowincji litewskiej. Chęć utrzymania swojej pozycji w państwie rosyjskim spowodowała podjęcie działań o charakterze społecznym, których najlepszym rodzajem okazało się szkolnictwo. W końcu XVIII i pierwszej połowie XIX w. sieć dominikańskich placówek oświatowych znacznie wzrosła.

Kolejne teksty dotyczą dominikanów zesłanych przez aparat władzy na Syberię. Pierwszy z nich traktuje o Faustynie Ciecierskim i jego pamiętniku, który został poddany wnikliwej analizie pod kątem elementów patriotycznych. Autor przybliżył czytelnikowi, co sam zesłaniec pisał o Polakach i ich życiu na katordze w Nerczyńsku na przełomie XVIII i XIX wieku. Drugi tekst

również dotyczy źródła pisanego, jakim był diariusz autorstwa dominikanina Ignacego Klimowicza. Źródło to jest o tyle cenne dla badania dziejów polskich zesłańców w Imperium Rosyjskim w wieku XIX, że nie zostało przesiane przez sito autocenzury. Kolejne studium dotyczy dominikanów, których spotkały represje za udział w powstaniu listopadowym lub pomoc jego uczestnikom. Intensywność kasat klasztornych po 1830 roku świadczyć może o dużej roli, jaką bracia kaznodzieje odegrali w powstaniu. Artykuł, który zamyka rozważania dotyczące walki o niepodległość w XIX wieku dotyczy *Mowy religijnej* autorstwa dominikanina Piotra Korotkiewicza. Autor dzieła zwraca odważnie uwagę na różne zjawiska, które doprowadziły do zaniku jedności narodowej wśród Polaków, a także podaje gotową receptę na odzyskanie jedności narodu oraz tożsamości narodowej.

Ostatnią grupę tekstów stanowią trzy artykuły odnoszące się do wydarzeń z XX wieku. Pierwszy z nich dotyczy młodego dominikanina, brata Bonawentury Siemka, który padł ofiarą epidemii grypy hiszpańskiej, ówczasie zbierającej obfite żniwo. Ten młody zakonnik odznaczał się głęboką wiarą oraz szczerym patriotyzmem, o czym może świadczyć nadany mu przydomek przez współbraci – „nasz patryota”. Drugi tekst przenosi czytelnika w lata drugiej wojny światowej. Autorka poddała wnikliwej analizie kroniki przechowywane w Archiwum Polskiej Prowincji Dominikanów, które były prowadzone w konwencie krakowskim w latach 1939–1945 pod kątem uchwycenia wątków odnoszących się do Ojczyzny i rzeczywistości okupacyjnej w Generalnej Guberni. Autorzy kronik zadali sobie trud i podjęli wysiłek, by odnotować wydarzenia ówczasie dziejące się w kraju, posiłkując się prasą czy informacjami zasięgniętymi z tzw. drugiej ręki. Wskazuje to na szczerze zainteresowanie ze strony młodych braci, którzy z jednej strony odnotowywali jedynie pewne wydarzenia, a z drugiej zaś – szczegółowość wielu opisów pokazuje, jak ważne były to dla nich zdarzenia – zwłaszcza jeśli poświęcali temu kilka stron. Tekst, który zamyka tom dotyczy polskich dominikanów wobec rzeczywistości społeczno-politycznej w latach 1945–1956. Pobieżnie życie zakonne w dominikańskiej Prowincji płynęło zwykłym rytmem – skupiającym się na modlitwie, studium i działalności duszpasterskiej – podczas gdy sytuacja społeczno-polityczna w Polsce wpływała na wewnętrzną sytuację i nastroje w zakonie. Ograniczała często swobodę i zasięg pracy ewangelizacyjnej, ale przede wszystkim wprowadzała atmosferę tymczasowości, skutkującą osłabieniem poziomu życia zakonnego.

Mamy nadzieję, że zamieszczone w tomie materiały umożliwią poszerzenie dotychczasowego stanu wiedzy oraz będą stanowić punkt wyjścia do dalszych, pogłębionych badań nad tak interesującym zagadnieniem, jakim jest szeroko rozumiany patriotyzm oraz ojczyzna.

Tomasz Gałuszka OP
Katarzyna Matyja